

DECA I MLADI NA INTERNETU: ŠTA ZNAME O RIZICIMA ONLAJN ODRASTANJA

autorka *Hristina Cvetinčanin Knežević*

Avgust 2023

SHARE
FOUNDATION

SADRŽAJ

DRUŠTVENE MREŽE KAO DIGITALNA IGRALIŠTA.....	3
OD ŠTETNOG SADRŽAJA DO ŠTETNIH OSOBA.....	7
IMAJU LI DECA I MLADI OSLOMAC?.....	23
BIBLIOGRAFIJA.....	25

Uprkos brojnim međunarodnim studijama, čini se da istraživanja različitih disciplina – uključujući psihologiju, sociologiju, antropologiju i pedagogiju kao vodeće – i dalje nisu u stanju da u potpunosti zahvate digitalnu realnost generacije alfa, poznate i kao generacija virtualnih urođenika.¹ Ne samo za nauku, već i za opštu javnost generacija rođenih posle 2010. još uvek predstavlja nedovoljno istražen fenomen u pogledu sveobuhvatnog korisničkog iskustva na internetu. Neka istraživanja to iskustvo kvantifikuju kroz broj sati koje deca i mladi provode onlajn, druga ga opisuju kvalitativno, baveći se rizicima po bezbednost dece na mreži. Narativ je izrazito polarizovan i uprošćen, dok dublji uvidi još uvek izostaju.

Na jednoj strani, koja najčešće i oblikuje javni diskurs, internet je predstavljen kao mračno grotlo iz kog vrebaju nasilnici, predatori, pedofili – čitave armije ljudi i algoritama čiji je jedini cilj da detetu nanese štetu i unište mu detinjstvo. Na drugom kraju je uglavnom IT zajednica koja internet prikazuje kao digitalni Diznilend i bastion slobode, dok odgovornost za loša onlajn iskustva dece i mladih prebacuju na roditelje. Kao i obično, istina je verovatno negde između dve krajnosti.

Dostupni podaci iz međunarodnih studija o upotrebi interneta kod dece i mladih, donekle pružaju uvid u realne bezbednosne rizike i moguće pouzdane resurse na koje se i deca i roditelji mogu osloniti u onlajn prostoru.

DRUŠTVENE MREŽE KAO DIGITALNA IGRALIŠTA

Relativna brzina kojom je pristup internetu sa dial-up modema, prešao na ADSL, a onda i na optičke kablove, produbio je jaz dece i mladih u odnosu na njihove roditelje i generacije u čijim je rukama odlučivanje i kreiranje politika koje utiču na njih.

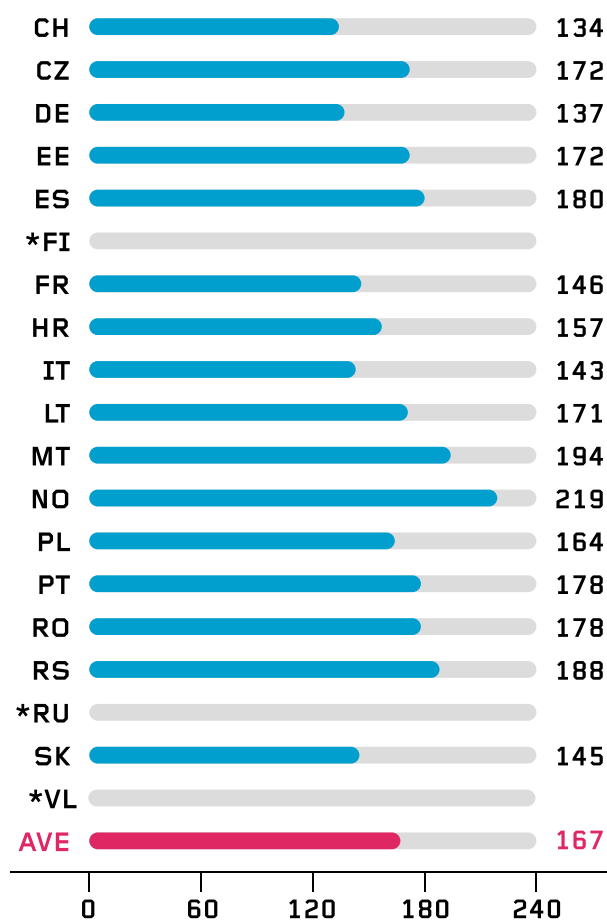
Predpandemijski podaci pokazuju da je upotreba pametnih telefona među decom naglo porasla nakon 2000. godine. Međutim, i pre

¹ Shannon, Leslie., Henry, Catherine D.. Virtual Natives: How a New Generation Is Revolutionizing the Future of Work, Play, and Culture. United Kingdom: Wiley, 2023.

pandemije, postojeća istraživanja govore da je neophodno detaljnije ispitati upotrebu tehnologije u najmlađim generacijama – prema jednoj studiji iz 2015, čak 78% dece uzrasta do 14 meseci u Francuskoj je koristilo smartfone i druge uređaje sa ekranom osjetljivim na dodir, dok je ovaj udeo rastao na čak 90% među decom uzrasta do dve godine.

Vreme koje deca provode pred ekranom takođe je bilo predmet različitih studija, pri čemu je istraživački lokus najčešće bio na fizičkim posledicama koje dugotrajno izlaganje ekranu može imati na razvoj dece. Neke od studija su ukazale na alarmantne posledice dugotrajnog izlaganja – na primer, neka deca uzrasta od 9 do 10 godina koja su provodila više od 7 sati dnevno ispred ekrana, pokazivala su znake ranog stanjivanja korteksa mozga (pojava asocirana sa starenjem).

Prosečno provedeno vreme onlajn (u minutima)

Uzorak: Deca od 9-16 godina koja koriste internet

Izvor: EU Kids Online (2020)

<https://www.eukidsonline.ch/files/Eu-kids-online-2020-international-report.pdf>

Koliko vremena deca zapravo na internetu? U zavisnosti od različitih metodologija na koje su se studije oslanjale, dostupni su nam i različiti podaci, a oni variraju sve do **alarmantnih 44,5 sati** nedeljno. **Podaci iz Australije** su ukazali na to da su deca mlađa od dve godine nedeljno provodila i do 14,2 sata nedeljno koristeći pametne telefone i tablete, dok su deca uzrasta od dve do pet godina na ovaj način provodila čak 25,9 sati nedeljno.

Međutim, vreme pred ekranom nije isto što i vreme provedeno onlajn.

Studija **EU Kids Online** iz 2020. ukazala je na to da se vreme koje deca u Evropi nedeljno provode onlajn ipak meri minutima, a ne satima – u proseku, deca su na mreži provodila 167 minuta, pri čemu je prednjačila Norveška (219 minuta), dok su u Srbiji deca i mladi 188 minuta nedeljno bili onlajn. Iako nije reč o dvocifrenom broju sati, ova studija je potvrdila trend rasta upotrebe interneta među decom i mladima – u poređenju sa 2010. godinom, vreme koje deca provode onlajn se dupliralo ili gotovo dupliralo u zemljama poput Francuske, Nemačke, Italije ili Španije.

Tokom pandemije kovida-19, zabeležen je još jedan skok u aktivnostima dece i mladih na internetu – regulatorno telo zaduženo za telekomunikacije u Ujedinjenom Kraljevstvu, Ofcom je uočio je da je čak **97% dece i mladih** starosti od 5 do 15 godina tokom 2020. godine bilo onlajn.

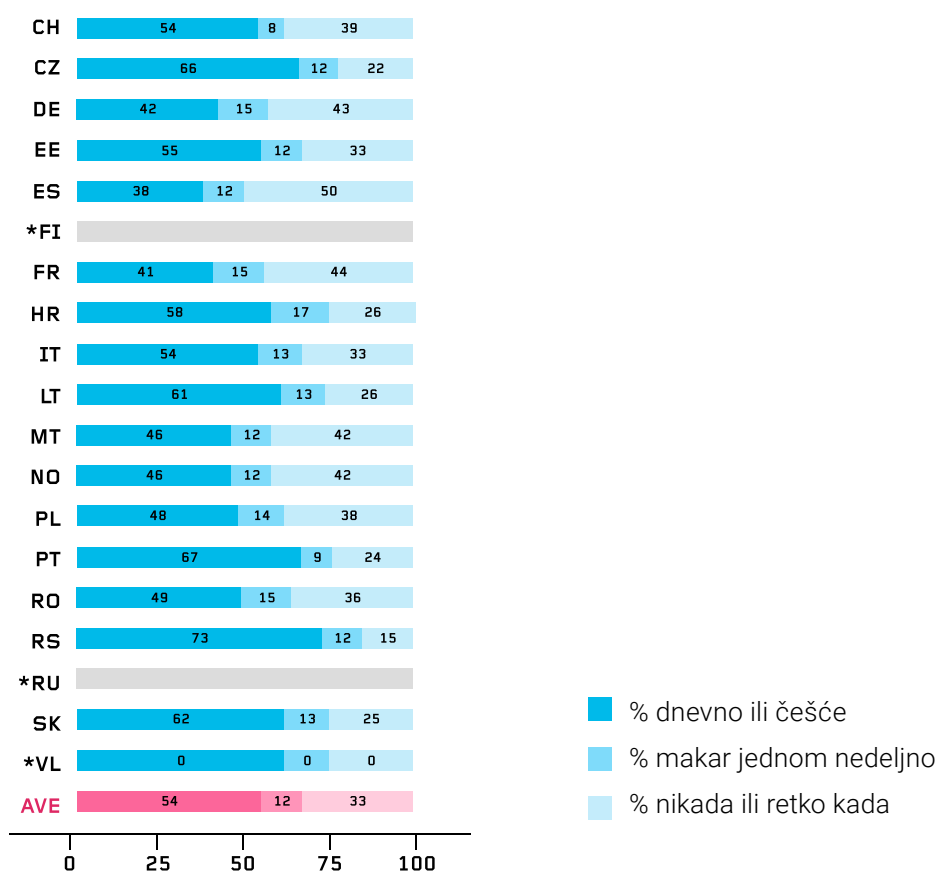
Tzv. „korona faktor“ u upotrebi interneta među decom i mladima je, gotovo ironično, po prvi put na globalnom nivou ukazao javnosti i na potencijalno dobre strane uticaja interneta na živote dece i mladih, na prvom mestu kroz prizmu dostupnosti obrazovanja u vreme karantina. Iako je obrazovanje samo jedan od pozitivnih aspekata, čini se da je ovo ipak presudan istorijski trenutak kada se o internetu po prvi put govori kao o prostoru mogućnosti za decu, umesto kroz diskurse dizanja panike, bez obzira na pandemijski kontekst.

Pored toga, ovaj faktor je uticao i na način kako deca koriste internet, odnosno kako mu pristupaju, pa je na nivou Evrope uočena **promena trendova** u odnosu na 2010. godinu – smartfoni postaju primarno

sredstvo pristupa, iako je u većini zemalja oko polovine dece starosti od 9 do 16 godina za pristup i dalje koristilo desktop ili tablet računare. Kako su upravo tinejdžeri ti koji su digitalnom svetu pristupali iz „svog džepa“, duplo više u odnosu na decu uzrasta od 9 do 11 godina, čini se da mobilni telefoni nisu zamenili igračke već kućne entertainment sisteme. Broj dece i mladih uzrasta od 9 do 16 godina koji je internet koristio za gledanje video sadržaja varira od 43% u Slovačkoj, sve do 82% u Litvaniji, gde je troje od četvoro mladih koristilo internet prevashodno za gledanje video sadržaja.

No, šta je sa socijalizacijom, odnosno da li su društvene mreže zamenile zajedničku igru i druženje uživo? U **većini evropskih zemalja** preko polovine dece koristilo je društvene mreže barem jednom nedeljno, ali u nekim zemljama poput Španije, Francuske, Nemačke ili Malte, od 40% pa sve do 50% dece nikad ili retko koriste društvene mreže. Za prisustvo na društvenim mrežama uzrast je bio glavni prediktor za razliku od, na primer, igranja igrice, što je aktivnost koja je duplo više bila zastupljena među dečacima nego devojčicama. Uprkos starosnim ograničenjima koje društvene mreže postavljaju kao preduslov za pristup (za Instagram i Fejsbuk to je minimum 13 godina, dok je TikTok namenjen uzrastu od 12+), predadolescenti uzrasta od 9 do 11 godina posećivali su društvene mreže svakodnevno, a u Srbiji je to činilo čak 45% njih.

Učestalost posećivanja društvenih platformi po zemljama

Uzorak: Deca od 9-16 godina koja koriste internet

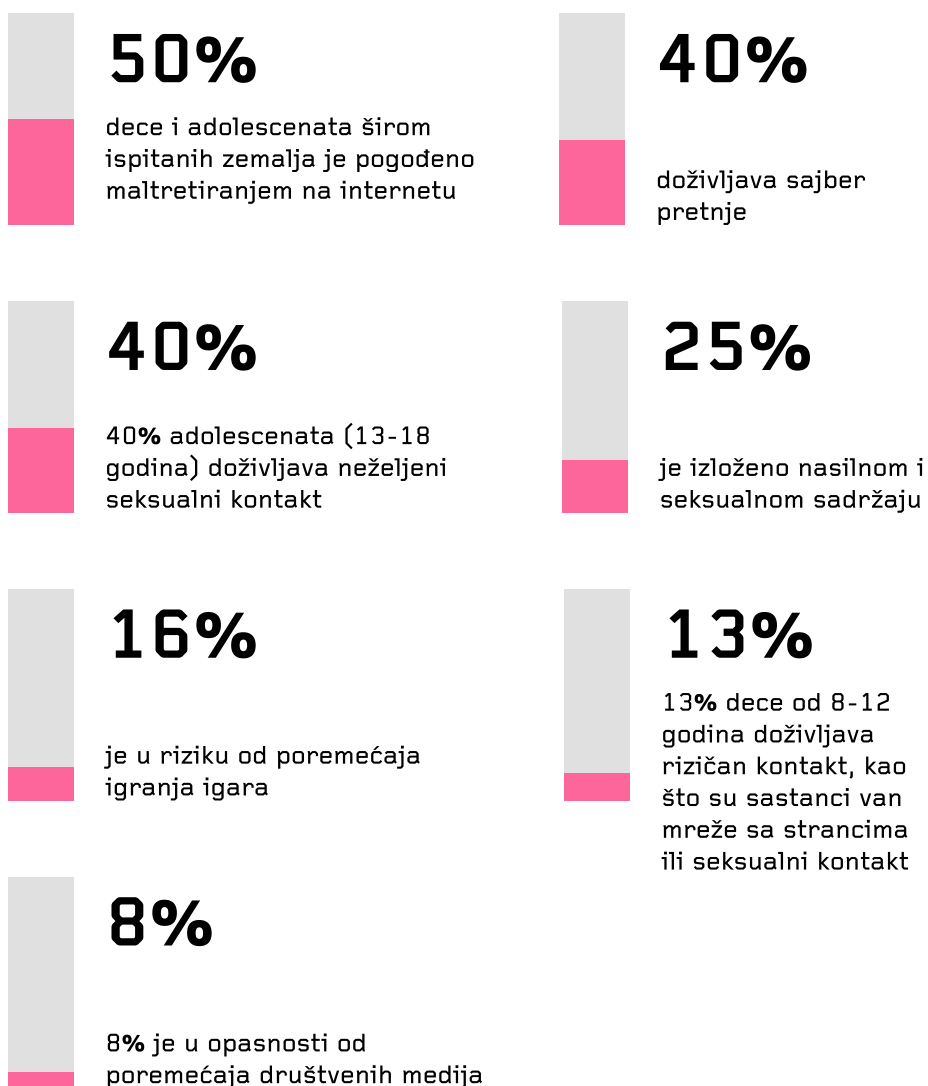
Izvor: EU Kids Online (2020)

<https://www.eukidsonline.ch/files/Eu-kids-online-2020-international-report.pdf>

Da li je to preterana upotreba interneta? **Studija** sprovedena u evropskim zemljama, preteranu upotrebu definiše kroz nekoliko kriterijuma, a nalazi ukazuju da je relativno mali broj dece – „relativno“ u odnosu na dominantni društveni diskurs da deca „ne silaze sa telefona“ – zapostavilo druženje, kontakte sa članovima porodice ili domaće zadatke da bi bili onlajn. Zapravo, većina dece u Evropi ne ispunjava nijedan kriterijum preterane upotrebe interneta, dok ih u potpunosti ispunjava samo 2.1% dece.

OD ŠTETNOG SADRŽAJA DO ŠTETNIH OSOBA

Opasnosti koje vrebaju iza ekrana najčešći su argumenti za odvratanje od društvenih mreža, koje se predstavljaju kao prostor krajnje neprimeren deci i mladima. Da li je svet bezbedno mesto za decu i mlade pitanje je koje se može primeniti i na virtuelno okruženje, odnosno na digitalni svet, pa se ovim temama treba baviti paralelno, a nikako odvojeno.

Prema **podacima** iz 2022. godine, troje od četvero dece širom sveta bilo je izloženo nekom od bezbednosnih rizika – skoro polovina je doživela sajber uznemiravanje, 40% dece je iskusilo onlajn pretnje, svako četvrto dete je bilo izloženo sadržaju neprilagođenom uzrastu koji je bio nasilnog i/ili seksualnog karaktera, 40% adolescenata je doživelo neželjeni seksualni kontakt, dok je 13% dece uzrasta od osam do dvanaest godina bilo izloženo riziku od takvog kontakta. **Indeks** bezbednosti dece onlajn takođe je ukazao i na zavisnost od interneta, mada ona nije zabeležena u meri u kojoj se uobičajeno smatra da postoji – 16% dece je bilo zavisno od igrice, a tek 8% od društvenih mreža

Koncept (sajber)bezbednosti dece i mladih zaokupiće pažnju javnosti tek krajem prve dekade trećeg milenijuma, iako se o lošem uticaju informaciono-komunikacionih tehnologija u javnosti govorilo i mnogo ranije, kada je fokus bio na vezi između video igrice i vršnjačkog nasilja. Nakon 2010. godine, zajedno sa generacijom virtualnih urođenika, stasavaju i društvene mreže kakve ih danas znamo, te se izvor panike izmešta sa video igrice na mreže pri čemu se, po pravilu, naglašava tzv. faktor opasnog neznanca (eng. stranger danger).

Posle masovnog ubistva u osnovnoj školi „Vladislav Ribnikar“ u Beogradu maja 2023, raspirivanje panike oko upotrebe društvenih mreža među decom i mladima doživelo je praktično svoj vrhunac, posebno kada je, gostujući u jutarnjem programu televizije sa nacionalnom frekvencijom, ministarka zdravlja Danica Grujičić pozvala na **ukidanje** društvenih mreža, posebno naglašavajući Fejsbuk, Instagram, TikTok i Tviter, koje je posredno povezala sa vršnjačkim nasiljem.

Možda najvažnija karakteristika koncepta sajber bezbednosti dece i

mladih upravo je njegovo dubinsko nerazumevanje koje, u svojoj biti, nije znatno drugačije od razumevanja korisničkog iskustva koje deca i mladi imaju na internetu, a koje se, kao što smo imale priliku da vidimo, najčešće kvantifikuje bez dubljeg razumevanja.

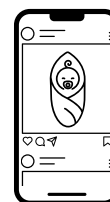
Sam koncept sajber bezbednosti nije u potpunosti razjašnjen ni unutar akademske zajednice ali, za potrebe naše diskusije, možemo ga razumeti kao „**zbir alata, praktičnih politika**, bezbednosnih koncepata, zaštitnih mehanizama, smernica, pristupa upravljanju rizikom [...] obuka i praksi, koji se može koristiti za zaštitu sajber okruženja i organizaciju korisničkog iskustva“. Iako ova definicija možda deluje rogovatno, ona u suštini znači da je preduslov sajber bezbednosti posedovanje informacija i znanja koje nas mogu zaštititi u potencijalno rizičnim situacijama.

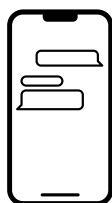
Rizici koji se tiču sadržaja

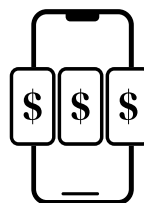
Rizici koji decu pogađaju kao onlajn potrošače

Rizici koji se tiču onlajn privatnosti dece i mladih

Rizici koji se tiču uspostavljanja kontakata

Ekonomski rizici

Međutim, bez obzira na to da li govorimo o deci, mladima ili odraslima, za razumevanje sajber bezbednosti ključno je da se raskrsti s idejom da je onlajn bezbednost na bilo koji način odvojena od fizičke bezbednosti. Kao što su onlajn i oflajn svet isprepleteni u našem svakodnevnom životu, tako i (sajber)bezbednost ima tendenciju da se preliva iz jednog sveta u drugi. Ono što karakteriše pitanje bezbednosti dece i mladih na internetu na prvom mestu je pristup informacijama i znanjima koje ih mogu zaštititi. U tom smislu, generacija alfa svakako jeste u prednosti u odnosu na generaciju milenijalaca, čiji roditelji nisu bili digitalni urođenici.

Od čega, dakle, treba zaštititi decu i mlade na internetu? Koji su to bezbednosni rizici s kojima se oni susreću onlajn, osim opasnih neznanaca?

Jedna od **studija** iz perioda pre kovida-19 analizirala je sve dostupne podatke koji se odnose na sajber bezbednost i rizike s kojima se deca i mladi susreću na internetu i grupisala ih u pet kategorija:

Ovakvu podelu su koristili i **drugi autori**, pri čemu su se kao rizična ponašanja u najvećem broju slučajeva prepoznavali narušavanje privatnosti i onlajn uznemiravanje, izlaganje neprimerenim sadržajima, te neželjeni kontakti sa nepoznatim osobama onlajn. Ovo ne znači da ekonomski rizici nisu bili prepoznati – jesu, i oni su se pre svega odnosili na e-trgovinu i iskorićavanje dece u svrhe ekonomskih prevara i onlajn kockanja.

Slična tipologija će biti korišćena i u ovom pregledu, gde ćemo rizike sa kojima se deca i mladi susreću onlajn podeliti u dve velike grupe: 1) štetan ili uzrasno neprilagođen sadržaj i 2) štetni ili nepoželjni kontakti kojima su izloženi deca i mladi. Prema **podacima** iz 2022. godine, troje od četvoro dece širom sveta bilo je izloženo nekom od ovih bezbednosnih rizika.

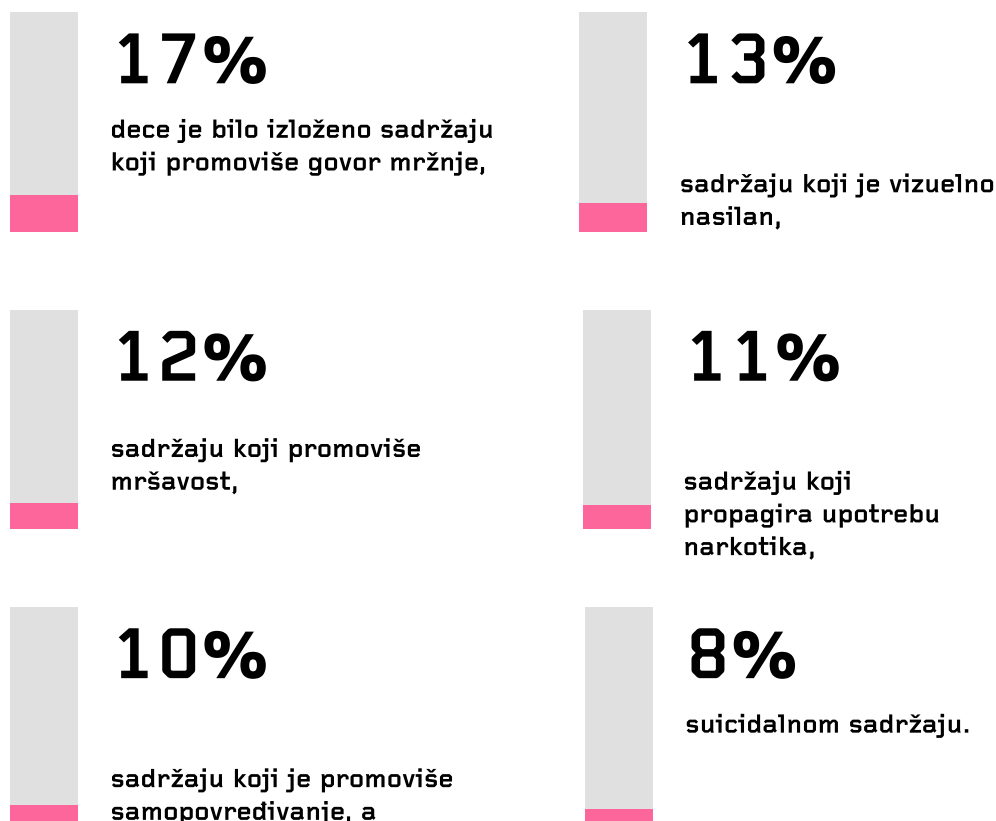
ŠTETAN ILI SADRŽAJ NEPRILAGOĐEN UZRASTU

Početak juna 2023, Evropski komesar za unutrašnje tržište Tjeri Breton zakazao je sastanak sa izvršnim direktorom kompanije Meta, Markom Zakerbergom. Povod je bila izrazita **zabrinutost** u vezi sa sadržajem koji deca konzumiraju na društvenim mrežama u vlasništvu Meta korporacije, bez adekvatnih postupaka u cilju zaštite dece. Potom se oglasila i Meta, da bi istakla kako su njeni timovi u periodu od 2020-2022. „razbili“ 27 grupa čiji je cilj bila eksploatacija dece, te da su u januaru ove godine blokirali skoro pola miliona naloga koji su kršili Meta politike bezbednosti dece.

Šta je (sve) štetan sadržaj? I kakva je razlika između štetnog i uzrasno neprilagođenog sadržaja? Iako se, u najvećem broju slučajeva, misli na eksplicitni seksualni sadržaj, neretko onaj na kome su sama deca seksualno eksploatisana, postoji zapravo najmanje šest različitih grupa digitalnog sadržaja koji može ostaviti negativne posledice na fizičko i psihičko zdravlje dece i mladih. Podela sadržaja koju ovde koristimo, kao i sam sadržaj koji razmatramo, temelji se na kriterijumu štetnosti koja nije nužno određena uzrastom konzumenta. Drugim rečima, takav sadržaj je štetan i po odrasle. Nasuprot njemu nalazi se sadržaj koji nije uzrasno prilagođen deci, poput onlajn kockanja, reklama za alkoholna pića i duvanske proizvode ili pornografije, koji ostavlja negativne posledice po decu, ali je odraslima dostupan bez ograničenja. No, važno je naglasiti da je ovaj sadržaj najčešće dostupan onlajn pod oznakom 18+ iako je na većini platformi dovoljno samo kliknuti na potvrdu „imam više od 18 godina“ za pristup, bez dodatnih metoda verifikacije uzrasta korisnika i korisnica.

Prema studiji EU Kids Online, razlikuju se sadržaji koji propagiraju samopovređivanje, samoubistvo, (nezdravu) mršavost, govor mržnje, upotrebu psihoaktivnih supstanci i vizuelno nasilni sadržaji.

Podaci govore koliko su se deca i mladi u Evropi na mesečnom nivou susretali sa štetnim sadržajem:

U domaćem javnom diskursu, rasprava o štetnom sadržaju se vodi oko TikTok izazova ili scena nasilja, pri čemu se u slučaju potonjeg često podvlači paralela sa rijaliti programom.² Zbog toga bih volela da ovde posvetimo detaljniju pažnju sadržajima koji se gotovo nikada ne nalaze u fokusu naše javnosti – to su sadržaji koji promovišu samopovređivanje i nezdravu mršavost.

² Nakon masovnih ubistava u maju mesecu, u osnovnoj školi u Beogradu i u Mladenovcu, a u okviru protesta „Srbija protiv nasilja“, predstavljeni su **zahtevi** među kojima se ističe zahtev za ukidanje medijskih sadržaja koji promovišu nasilje, odnosno rijalitija i sličnih programa.

U trenutku nastanka ovog teksta, Gugl pretraga vesti sa ključnim rečima „Tik tok izazov“ rezultirala je sledećim naslovima - „Deca leže na pešačkom, čekaju da im se auto približi pa iskaču pred haubu! CRVENI ALARM u Srbiji zbog opasnih Tik-Tok izazova“ (Blic, 07.06.2023), „UPALJEN CRVENI ALARM U SRBIJI ZBOG UŽASNIH TIKTOK IZAZOVA: Svaki je sve JEZIVIJI, bilo je i smrtnih slučajeva!“ (Espresso, 07.06.2023), „Tinejdžerke natope tampon alkoholom, pa ga stave u vaginu! Opasan i bizaran izazov sa TikToka stigao i u Srbiju, lekari upozoravaju na posledice“ (Blic, 06.06.2023), „SIPAJU HEMIKALIJE U OČI DA BI PROMENILI BOJU, KAIŠEM STEŽU VRAT DOK NE PADNU U NESVEST Fatalni Tiktok izazovi sve češći među mladima u Srbiji, a stručnjaci za ‘Blic TV’ savetuju roditelje kako mogu da ih spreče“ (Blic žena, 12.06.2023). Ovakvi naslovi, pa i sam ton izveštavanja, neupitno tabloidno senzacionalistički, pre deluju da su u službi dizanja masovne panike u vezi bezbednosti dece na mrežama, nego da ispunjavaju informativnu funkciju medija.

Sadržaj koji promovise samopovređivanje

Mada o ovoj vrsti sadržaja retko ili gotovo nikad ne čitamo u domaćim medijima, on je izričito zabranjen korisničkim smernicama svih velikih društvenih mreža. Uprkos tome, takav sadržaj je dostupan. Prema studiji EU Kids Online, više od polovine dece u Češkoj, Poljskoj, Finskoj, Rusiji i Srbiji bilo je izloženo toj vrsti sadržaja u prethodnih godinu dana, dok je svako peto dete u Srbiji takav sadržaj videlo bar jednom u prethodnih mesec dana.

Stručna istraživanja nedvosmisleno ukazuju na štetnost ovakvih sadržaja,³ ali takođe ukazuju i na njihovu potencijalno rehabilitacionu ulogu kod dece i tinejdžera sa istorijom ovakvog ponašanja. Istraživači sa **Oksforda** su analizirali 15 studija i došli do zaključka da je u čak devet bila naglašena protektivna uloga koju ovakav sadržaj može imati po mlade, uključujući i smanjenu potrebu da se samopovređuju, kreiranje mreža podrške sa osobama koje imaju slično iskustvo, ali i pronalaska i obezbeđivanja stručne podrške. Da li ovo znači da ipak treba dozvoliti sadržaj koji promoviše samopovređivanje? Naravno da ne. Promocija takvog ponašanja bi bila nedopustiva i s razlogom je obuhvaćena smernicama o tome šta je na mrežama dozvoljeno, a šta ne. S druge strane, digitalne zajednice koje ne glorifikuju samopovređivanje već pružaju podršku u oporavku – poput r/selfharm na Redditu, koja broji skoro 123.000 članova – mogu biti bezbedan prostor za osobe koje muči ovaj problem. Njihovo postojanje može biti važan resurs, pogotovo u situacijama kada šira zajednica i javno zdravstvo zakažu.

Sadržaj koji promoviše nezdravu mršavost

Studija Američke asocijacije psihologa objavljena u februaru 2023. pokazala je da smanjenje vremena provedenog na društvenim mrežama za 50% tokom tri nedelje, među tinejdžerima i mladima dovodi do znatno poboljšane slike o vlastitom telu, a na prvom mestu o svojoj (iz lične percepcije, preteranoj) telesnoj težini. Godinu dana ranije, **studija** koja je proučavala vezu između zadovoljstva izgledom svog tela, mentalnog zdravlja i upotrebe društvenih mreža među adolescentkinjama, takođe je ukazala na negativan uticaj po pitanju telesnosti i predstavama o telu. Kada je 2021. procurilo interno **istraživanje u Fejsbuku**, saznali smo da su zaposleni u ovoj kompaniji i te kako svesni negativnog uticaja koji Instagram ima na mlade – preko 40% njih je navelo da se osećaju „neprivlačno“ i da se

3 Brown, R. C., Fischer, T., Goldwich, D. A., & Plener, P. L. (2020). "I just finally wanted to belong somewhere" –Qualitative analysis of experiences with posting pictures of self-injury on Instagram. *Frontiers in Psychiatry*, 11, Article 274.

Giordano, A. L., Lundeen, L., Wester, K., Lee, J., Vickers, S. & Kim, I. K. (2022). Nonsuicidal self-injury on Instagram: Examining hashtag trends. *International Journal for the Advancement of Counselling*, 44, 1-16.

Himelein-Wachowiak, M., Giorgi, S., Kwarteng, A., Schriefer, D., Smitterberg, C., Yadeta, K., Bragard, E., Devoto, A., Ungar, L., & Curtis, B. (2022). Getting "clean" from nonsuicidal self-injury: Experiences of addiction on the subreddit r/selfharm. *Journal of Behavioral Addictions*, 11, 128-139.

taj osećaj prvi put javio sa upotrebom Instagrama.

Želja da se na mrežama, pogotovo onim vizuelno orijentisanim, poput Instagrama, sve predstavi lepše nego što u stvarnosti jeste, ne obuhvata samo način života, već i izgled tela. U tom smislu, fenomen Instagram reality obuhvata i naknadno obrađivanje fotografija i video snimaka tela, koje je dodatno olakšano i upotrebom velike baze filtera koje ova mreža nudi. Za razliku od odraslih ljudi, kod kojih može postojati kritički osvrt na činjenicu da Instagram realnost baš i nije tako realna, kod mladih, a pogotovo kod dece te sposobnosti nisu u potpunosti razvijene. Drugim rečima, tinejdžeri, a pogotovo tinejdžerke, kao što nam i podaci pokazuju, veruju u Instagram realnost. Baš zbog toga je poslednjih nekoliko godina bilo i **reči** o uvođenju posebnih propisa koji će influenserima i influencerskama naložiti da naglase kada svoje fotografije na mrežama fotošopiraju ili digitalno prepravljaju na bilo koji drugi način.

Sadržaj koji promoviše mršavost u svojoj biti ne mora biti toliko ekstreman kao pro-anorexia forumi s početka novog milenijuma.⁴ Ovakav sadržaj obeležen je danas na većini društvenih mreža kao nepoželjan i zabranjen. Međutim, promocija (nezdrave) mršavosti može se sprovoditi mnogo suptilnije, korišćenjem filtera i prepravljanjem fotografija i video snimaka pod heštegom #thinspiration, sa jednako pogubnim posledicama. **Podaci** na nivou Evropske unije ukazuju na to da je čak trećina dece u nekim zemljama poput Poljske, bila izložena ovakvom tipu #thinspiration sadržaja

4 Pro-anorexia ili skraćeno, pro-ana, forumi i web sajtovi predstavljaju online prostore čiji je cilj distribucija informacija koje glorifikuju poremećaje o ishrani, uključujući i bulimiju (tzv. pro-mia sajtovi).

barem jednom mesečno.

ŠTETNI KONTAKTI

Rizici koji se tiču kontakata koji kod dece ili mladih mogu imati štetne posledice prevashodno obuhvataju ono što je u široj javnosti poznato kao sajber nasilje, digitalno nasilje, ili nasilje u digitalnom okruženju. Podaci iz Evropske unije ukazuju da je ovakvo iskustvo imalo više od polovine dece uzrasta od 12 do 15 godina, a u najvećem broju slučajeva to su bile situacije u kojima je u kontakt s njima stupila nepoznata osoba (opasni neznanac), ili im je zatraženo da pošalju svoje fotografije. Procenat dece koja su doživela neki vid uznemirujućeg ponašanja na internetu varira od 7% u Slovačkoj, pa sve do 45% na Malti.

Otkako je interneta, on se koristi za upoznavanje novih ljudi, pa ga ni savremeni tinejdžeri ni deca neće koristiti bitno drugačije. Međutim, u odnosu na odrasle, to za decu i tinejdžere može nositi znatno veće rizike. Prema podacima za EU, 37% dece je održavalo kontakt sa nepoznatom osobom onlajn, dok je 16% dece „internet drugare“ upoznalo i uživo. Iako upoznavanje novih ljudi onlajn ne mora biti nužno loša stvar, treba obratiti pažnju na činjenicu da je gotovo svako deseto dete bilo u nekoj meri uznemireno nakon što su „internet drugare“ upoznali u fizičkom prostoru.

Uznemirujuće ponašanje s kojim se deca susreću onlajn može imati različite oblike. Ono obuhvata sajber nasilništvo (cyberbullying), može obuhvatiti različite oblike pretnji, kao i seksualno uznemiravanje. Ovaj spisak nije konačan, ali su upravo ova tri oblika interpersonalnih rizika prepoznati kao najučestaliji u izveštaju DQ instituta prošle godine.

Prema ovom izveštaju, koji meri indeks dečije onlajn bezbednosti, **COSI**, barem polovina dece i tinejdžera širom sveta doživela je neki oblik sajber viktimizacije, 40% je iskusilo onlajn pretnje, a čak 40% tinejdžera neželjeni kontakt seksualne prirode. Kada je reč o predadolescentima, tj deci uzrasta od 8 do 12 godina, 13% njih je iskusilo rizičan kontakt sa neznancima, koji je često bio seksualne prirode.

Onlajn nasilništvo i agresija

Viktimizacija predstavlja sferu onlajn bezbednosti dece i mladih na internetu o kojoj se najčešće diskutovalo ne samo na nivou šire javnosti, već i u okviru akademske zajednice. Ove diskusije, pogotovo kada se vode u stručnim krugovima, ukazuju na neraskidivu vezu između onlajn i oflajn prostora i nasilja, odnosno na činjenicu da nasilje na internetu nije odvojen fenomen od fizičkog prostora, ne samo kada je reč o posledicama, već i kada je reč o prelivanju nasilništva iz jedne sfere u drugu. U tom smislu, deca koja doživljavaju nasilje u onlajn prostoru vrlo izvesno će ga doživeti, ili ga već doživljavaju i oflajn.⁵ Nažalost, rasprave ovog tipa, koje dovode u pitanje uvrežene predstave o razdvojenosti dva sveta, nisu se prelile iz akademske u svakodnevnu sferu u adekvatnoj meri.

5 Waasdorp, T.E., & Bradshaw, C.P. (2015). The overlap between cyberbullying and traditional bullying. *Journal of Adolescent Health, 56*(5), 483–8.

Da bismo o nekom ponašanju na internetu govorili kao o sajber nasilništvu, ono mora ispuniti barem tri kriterijuma – viktimizacija mora biti ponavljana i kao takva trajati određeni vremenski period, mora biti učinjena sa ciljem da se nanese šteta i mora postojati asimetričan odnos moći između nasilnika i žrtve.⁶ Međutim, ukoliko nasilništvo ne podrazumeva eksplicitan odnos moći između počinioca i žrtve (npr. vršnjačko nasilje) ili se javlja periodično, to ne znači da nasilništva nema. U tom slučaju, umesto o sajber nasilništvu govorimo o sajber agresiji.

Prema **podacima** iz 2020, u Evropskoj uniji se većina dece susrela sa sajber agresijom kao žrtva, i ovaj broj je varirao od 3% (Slovačka) do 38% (Poljska). U većini zemalja, svako peto dete je imalo iskustvo viktimizacije, a broj počinitelja među decom je varirao između 10% do 20%. Učestalost sajber nasilništva, u skladu sa oštrijim kriterijumima, bila je znatno manja u odnosu na globalne podatke, ali i dalje zabrinjavajuće visoka – u Poljskoj je, na primer, u prethodnih mesec dana to doživelo čak 13% dece.

A kada je reč o **posledicama** onlajn viktimizacije, oko petina dece prijavilo je da nije trpelo neke ozbiljnije posledice zbog toga, niti da ih je viktimizacija uznemirila. S druge strane, isti procenat dece, oko 20%, navodi da je viktimizacija na njih ostavila ozbiljne posledice. U najvećem broju slučajeva, posledice viktimizacije su bile rodno određene – češće su ih, kao ozbiljnije, prijavljivale devojčice.

6 Kowalski, R.M., Giumetti, G.W., Schroeder, A.N., & Lattanner, M.R. (2014). Bullying in the digital age: A critical review and meta-analysis of cyberbullying research among youth. *Psychological Bulletin*, 140(4)

Onlajn pretnje i govor mržnje

Šire posmatrano, onlajn pretnje, koje je doživelo **40% dece širom sveta**, spadaju u ono što je u javnosti prepoznato kao govor mržnje. Razlog zašto u ovom prikazu primenjujemo ovakvu podelu, odnosno posmatramo ih zajedno, leži upravo u tome što deca, pa i mladi, za razliku od odraslih, na ovakav sadržaj reaguju emotivno a ne kognitivno, te ga percipiraju preteće po sebi, čak i u situacijama kada je on indirektan. Drugim rečima, adolescent koji, na primer, pripada LGBTQ+ zajednici, na sličan način će kao opasnost po svoju bezbednost i integritet percipirati poruke „Smrt pederima“ i „Umri pederčino“.

Porukama koje u sebi sadrže neki od elemenata govora mržnje na mesečnom nivou je bila izložena skoro polovina dece u Poljskoj, a u Slovačkoj je ovo u prethodnih godinu dana doživelo troje od četvoro dece.

Neželjeni seksualni kontakti

Za **40%** adolescenata širom sveta neželjeni kontakti seksualne prirode bili su realnost prošle godine, a sa njima se susrelo i 13% dece uzrasta od 8 do 12 godina. U ovom smislu, terminom ćemo obuhvatiti različite oblike ponašanja, uključujući i izlaganje dece i mladih seksualno eksplicitnom sadržaju (poput pornografije ili dick pic fotografija), bez obzira na to da li je cilj uspostavljanje komunikacije koja je seksualne prirode, kao i zahtevanje ličnih informacija u ove svrhe.

Prema podacima, između 8% i 39% dece je na internetu dobilo poruke ovog tipa u Evropskoj uniji, a posebno zabrinjava to da je među njima bilo izloženo i do 25% dece uzrasta od 12 do 14 godina. Zahtev za deljenjem ličnih informacija seksualnog tipa, poput ličnih fotografija ili opisa, nešto je sa čime su se generalno češće susretale devojčice, a na nivou Evrope do 7% dece se sa ovim susretalo barem jednom mesečno.

Izlaganje dece sadržaju seksualne prirode je generalno govoreći bilo

uznemirujuće – čak 38% dece u Evropskoj uniji je navelo da ih je to u nekoj meri uznemirilo, a najviše su bila uznemirena deca u Rumuniji (48%) i Češkoj (49%). Naravno, postoji korelacija između uzrasta i uznemirenosti – mlađa deca su u većem broju slučajeva prijavljivala uznemirenost.

Seksual(izova)na zloupotreba ličnih podataka

Puko navođenje brojki nije, niti može biti dovoljno da u celini prikaže kompleksan fenomen bezbednosti dece i mladih na internetu. Dodatno, bez obzira na to koja je starosna grupa pojedinaca izložena nekom od rizika sajber bezbednosti, retke su situacije kada ovi rizici deluju odvojeno – u najvećem broju slučajeva, oni se preklapaju, prelivaju i stvaraju specifičan mozaik u najmanju ruku lošeg korisničkog iskustva sa digitalnim tehnologijama.

Narativ koji je najčešće prisutan kada se govori o deci i mladima, digitalnim tehnologijama i seksualnoj eksploataciji tiče se pedofilije. I bez bilo kakve namere da se umanju ozbiljnost seksualne eksploatacije dece od strane odraslih, smatram da je takođe važno govoriti o seksualnoj eksploataciji kada se ona odvija među vršnjacima.

Studije koje se bave ovim problemom najčešće ukazuju na seksting (razmenu poruka seksualne prirode), međutim, domaća javnost je u poslednjih 15 godina u najmanje tri navrata bila izložena slučajevima seksual(izov)ane zloupotrebe ličnih podataka dece i mladih u onlajn sferi. Sva tri puta, osuda javnosti je bila glasna i jasna, ali nakon niza bombastičnih medijskih naslova, inicijalna zabrinutost je utihnula, odnosno nije rezultirala konkretnim rešenjima.

Polovinom druge dekade novog milenijuma, na platformi Fejsbuk osvanula je grupa pod nazivom „Najveće drolje osnovnih i srednjih škola“. Ova grupa je bila namenjena objavljivanju ličnih podataka i fotografija devojčica i mladih devojaka, koje su bile označene kao „drolje“, što je u praksi predstavljalo kombinaciju sajber nasilništva, doksovanja i proganjanja. Iako velika većina objavljenih fotografija nije bila seksualne prirode, reč je o selfijima ili portretima, te fotografije su

bile seksualizovane, a osobe na njima izložene uvredama, podsmehu, pa i pretnjama. Fotografije je pratilo i objavljivanje ličnih podataka osoba na njima (doksovanje), uključujući puna imena i prezimena devojčica i devojaka, naziv i/ili odeljenje škole koju pohađaju, a često i njihova mesta stanovanja. Medijsko izveštavanje o ovom slučaju je bilo burno, često je sadržalo i senzacionalističke i tabloidne elemente, a nakon što je otkriveno da iza ove stranice stoji takođe maloletnik, mediji su utihnuli. I dan danas, na različitim mrežama postoje manje ili više javne stranice i grupe ovog tipa, koje variraju od grupnih poruka u kojima se deli ovakav sadržaj, pa sve do identičnih grupa poput inicijalne i stranica koje su javne.

Hronološki gledano, sledeći slučaj seksual(izov)ane zloupotrebe ličnih podataka dece i mladih na internetu od strane vršnjaka koji je potresao javnost bio je mnogo brutalniji, a imao je i svoj sudski epilog. Mediji su 2019. godine, ponovo senzacionalistički i tabloidno, izveštavali o seksualnoj eksploataciji devojčice od strane vršnjaka. Ova seksualna eksploatacija je započeta ucenama objavljivanjem snimka seksa petnaestogodišnje devojčice sa njenim bivšim dečkom (što je pojava koju danas znamo pod nazivom „osvetnička pornografija“), u cilju primoravanja devojčice na seks sa počiniteljima, pa zatim i podvođenja radi grupnog silovanja. Posebno je zabrinjavajuće bilo plasiranje narativa da je „devojčica sama pristala na orgije“, čak i nakon što se u ceo slučaj uključio i Centar za socijalni rad.

Prepoznavanje dimenzije seksualne eksploatacije i seksual(izov)ane zloupotrebe ličnih podataka dece i mladih na internetu od strane vršnjaka javlja se tek u martu 2021. kada su otkrivene Telegram grupe namenjene neovlašćenom objavljivanju i deljenju ličnih podataka žena, ali i devojaka i devojčica. Tada se o grupama poput „Ex-Yu Balkanske sobe“ po prvi put govorilo kao o grupama za razmenu osvetničke pornografije. Sadržaj su razmenjivale punoletne, ali i maloletne osobe, a sudski epilog, odnosno dva hapšenja, usledila su u slučajevima kada su deljene fotografije i video snimci maloletnih osoba. Pored vizuelnog sadržaja, deljeni su i lični podaci osoba na njima – imena, prezimena, brojevi telefona, mesta stanovanja i/ili školovanja. Nakon inicijalne pažnje javnosti, izostao je širi razgovor o

problemu neovlašćenog deljenja fotografija i video snimaka intimne prirode, bez obzira da li se on vrši između maloletnih ili punoletnih osoba.

IMAJU LI DECA I MLADI OSLOMAC?

Prema podacima, najčešće **strategije** koja deca i mladi primenjuju kada se nađu izloženi nekom od rizika sajber bezbednosti u Evropi jesu zatvaranje aplikacije/sajta, blokiranje osobe koja je razlog uznemirenosti, ali i ignorisanje cele situacije. U najvećem broju slučajeva, deca i mladi će ćutati o onome što se desilo i taj broj varira od 4% u Francuskoj, pa sve do 30% u Estoniji. A kada odluče da adresiraju pitanje ugrožavanja sajber bezbednosti i obrate se za pomoć, deca će to najčešće uraditi tako što će prijaviti uznemirujući onlajn sadržaj ili osobu na samoj platformi – 3% dece u Italiji će postupiti tako, a 35% njih primenjuje tu strategiju u Poljskoj. Deca u ovakvim situacijama često osećaju krivicu ili sramotu, što objašnjava zašto roditelji ili nastavnici nisu prva adresa za pomoć i savet.

Iako deca u Srbiji svoje digitalne veštine ocenjuju kao **nadprosečne**, to ne znači da ona nisu izložena digitalnim rizicima. Koje alate saniranja štete imaju na raspolaganju?

Pored **Nacionalnog kontakt centra za bezbednost dece na internetu** (kontakt je moguće ostvariti putem telefonskog poziva ili slanjem mejla), deci je dostupna i platforma **Čuvam te**, a na obema se nalaze i informacije prilagođene deci i roditeljima u vezi različitih vidova nasilja i zlostavljanja, uključujući i ono na internetu.

Mimo toga, deca i roditelji prepušteni su sami sebi. Roditelji dece osnovnoškolskog uzrasta u Beogradu, koji su bili konsultovani prilikom pisanja ovog teksta, naveli su generalni nedostatak adekvantog problematizovanja teme sajber bezbednosti u školama. Takođe, niko od roditelja, a konsultovan je dvocifren broj, nije dobio smernice ili upute od zaposlenih u školama (psiholozi, pedagozi, razredne starešine) kako da unaprede bezbednost svoje dece na internetu, niti se sa njima razgovaralo o ovoj temi. Gotovo ironično,

svi ispitani roditelji su članovi roditeljskih Viber grupa.

S druge strane, u glavnom gradu Srbije postoji IT smer (Prva beogradska gimnazija), ali pitanje sajber bezbednosti, na prvom mestu, zahteva da se pokrene mnogo ranije, možda čak i u predškolskom uzrastu (imajući u vidu podatke o prvom kontaktu s tehnologijom) a potom i da to bude dostupno baš svoj deci, a ne samo tinejdžerima koji se odluče za IT smer u Beogradu.

Gotovo ironično, održava se i narativ o internetu kao mraku koji guta decu i detinjstvo. Ovu ironiju dodatno uvećava činjenica da su roditelji, kao i nastavnici i nastavnice, pa i drugi odrasli članovi našeg društva, i te kako svesni da je gotovo nemoguće „iščupati“ internet iz savremene svakodnevice. Pa ipak, pre se pristupa strategijama zastrašivanja i dece, ali i roditelja, umesto strategijama osnaživanja i izgradnje kapaciteta kako bi se povećala sajber bezbednost, a umanjila prevalenca digitalnih rizika.

Mi danas internet živimo, koristimo ga za upoznavanje, druženje, rad, studiranje, kupovinu, zabavu, pa čak i za intimu. Stoga je iluzorno očekivati da će problem sajber bezbednosti dece biti rešen izbegavanjem da se na njemu radi ili, još iluzornije, ako se deci zabrani upotreba interneta. Zašto? Zato što bez izgradnje kapaciteta u formi adekvatne edukacije o tome šta je sajber bezbednost i kako je očuvati kod dece i mladih, rezultat nije samo viktimizacija dece i mladih, već i odraslih, odnosno te iste dece i mladih kada se, kao odrasle osobe, „nakače“ na Mrežu.

BIBLIOGRAFIJA

Brown RC, Fischer T, Goldwich DA and Plener PL (2020) "I just finally wanted to belong somewhere"—Qualitative Analysis of Experiences With Posting Pictures of Self-Injury on Instagram. *Front. Psychiatry* 11:274 <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyt.2020.00274/full>

Dias, Karen. (2003). The Ana Sanctuary: Women's Pro-Anorexia Narratives in Cyberspace. *Journal of International Women's Studies*. 4. <https://vc.bridgew.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1570&context=jivs>

Giordano, A.L., Lundeen, L.A., Wester, K.L. et al. Nonsuicidal Self-Injury on Instagram: Examining Hashtag Trends. *Int J Adv Counselling* 44, 1–16 (2022). doi:10.1007/s10447-021-09451-z

Himelein-Wachowiak M, Giorgi S, Kwarteng A, et al. Getting "clean" from nonsuicidal self-injury: Experiences of addiction on the subreddit r/selfharm. *J Behav Addict*. 2022;11(1):128-139. Published 2022 Mar 21. doi:10.1556/2006.2022.00005 <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC9109623/>

Kowalski, R.M., Giumetti, G.W., Schroeder, A.N., & Lattanner, M.R. 2014. Bullying in the digital age: A critical review and meta-analysis of cyberbullying research among youth. *Psychological Bulletin*, 140(4) https://www.researchgate.net/publication/260151324_Bullying_in_the_Digital_Age_A_Critical_Review_and_Meta-Analysis_of_Cyberbullying_Research_Among_Youth

Papageorgiou, A., Fisher, C. & Cross, D. 2022. "Why don't I look like her?" How adolescent girls view social media and its connection to body image. *BMC Women's Health* 22,261 <https://bmcwomenshealth.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12905-022-01845-4>

Shannon, Leslie., Henry, Catherine D.. 2023. *Virtual Natives: How a New Generation Is Revolutionizing the Future of Work, Play, and*

Culture. United Kingdom: Wiley.

Susi, Karima, Francesca Glover-Ford, Anne Stewart, R. Knowles Bevis, and Keith Hawton. "Viewing self-harm images on the internet and social media platforms: systematic review of the impact and associated psychological mechanisms." *Journal of Child Psychology and Psychiatry* (2022). <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/36940718/>

Thai, Helen, Davis, Christopher Davis, Perry Sabrina, Adams, Alex and Gary Goldfield. 2023. "Reducing Social Media Use Improves Appearance and Weight Esteem in Youth with Emotional Distress," *Psychology of Popular Media*, published online Feb. 23, 2023. <https://www.apa.org/pubs/journals/releases/ppm-ppm0000460.pdf>

Waasdorp, T.E., & Bradshaw, C.P. 2015. The overlap between cyberbullying and traditional bullying. *Journal of Adolescent Health*, 56(5), 483–8. [https://www.jahonline.org/article/S1054-139X\(14\)00758-7/pdf](https://www.jahonline.org/article/S1054-139X(14)00758-7/pdf)

Quayyum, F., Cruzes, D.S. and Jaccheri, L., 2021. Cybersecurity awareness for children: A systematic literature review. *International Journal of Child-Computer Interaction*, 30, p.100343.